

УДК 340.15(470)

DOI: <https://doi.org/10.31732/2707-9155-2020-38-49-55>

Особливості розвитку адвокатури в СРСР в умовах встановлення однопартійної системи

Сімоненко А.О.

Аспірант, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

м. Київ, вулиця Табірна, 30-32, 03113, Україна

тел.: (067) 303-13-33, e-mail: simonkrok@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7281-495X

Features of development of advocacy in the USSR in the conditions of establishment of single-party system

Simonenko A.O.

Postgraduate student, «KROK» University

30-32 Tabirna St, Kyiv 03113, Ukraine

tel.: (067) 303-13-33, e-mail: simonkrok@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7281-495X

Анотація. У статті проаналізовано специфіку функціонування адвокатури в СРСР в умовах встановлення однопартійної системи. З'ясовано, що партія виробляла директиви з державних планів, а також важливих питань розвитку господарського і соціально-культурного життя суспільства. Вони містили прямі вказівки про завдання представницьких органів влади у господарському будівництві. В окремих випадках партія виступала ініціатором створення радянськими органами конкретних правових актів і дуже швидко змогла налагодити управління країною. Правляча партія прагнула через своїх членів, які знаходилися на державній службі, проводити особисту лінію, що націлювала весь механізм влади на здійснення власних програмних засад. Показано визначальний вплив партійно-радянського керівництва на становище адвокатури в період трансформаційних процесів у радянській державі. Доводиться, що організаційно-правові основи становлення та діяльності радянської адвокатури на етапі створення союзної держави були співзвучними з ідеологією і революційним досвідом правлячої партії. З часу встановлення однопартійної системи колегії правозахисників перетворилися в колегії захисників, обвинувачів і представників сторін у цивільному процесі. Колегії комплектувалися на розсуд виконкомів рад, а за їх діяльністю було встановлено державний контроль, здійснюваний губернськими відділами юстиції. Члени колегій вважалися посадовими особами та отримували утримання в розмірі окладу, який прирівнювався до окладів суддів народних судів. Таким способом було закладено основи одержавлення інституту захисту, що існував фактично впродовж усього періоду радянської влади. У статті розглянуто суть декретів радянської влади,

які регулювали адвокатську діяльність. Досліджено, що на етапі встановлення радянської влади захист організовувався за принципом трудової повинності. Характерно, що неї долучалися громадяни, які за своєю освітою, професією, партійним чи службовим стажем були спроможні виконувати обов'язки захисників у суді.

Ключові слова: адвокатура, Декрет про суд, колегія правозахисників, партійне керівництво, СРСР.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 9.

Annotation. *The article analyzes the specifics of the functioning of the legal profession in the USSR in terms of establishing a one-party system. Clarified that the party made the Directive from the state plans as well as important issues of development of economic and socio-cultural life of the community. They contain direct instructions about the tasks of representative bodies in economic construction. In some cases, the party was initiated by the Soviet authorities specific legal acts and very quickly able to establish control of the country. The ruling party has sought through its members who were in the public service, to conduct a personal line that zeroing the whole mechanism of government implementation of its program guidelines. Shows the decisive influence of the party and Soviet leadership in the provision of advocacy in the period of transformation processes in the Soviet state. The organizational and legal foundations of the formation and activities of the Soviet Bar during the formation of the Union State were in line with the ideology and revolutionary experience of the ruling party. Since the establishment of the one-party system of the Collegiums' of defenders turned into the Board of advocates, prosecutors, and representatives of the parties in civil proceedings. Board staffed at the discretion of the Executive committees of the Soviets, and their activities were set by the public control exercised by the provincial departments of justice. The members of the Board were considered by the officials and was financed in the amount of salary which was equivalent to the salaries of the judges of people's courts. In this way were laid the foundations of the nationalization of the Institute for protection that existed throughout the Soviet period. In the article the essence of the decrees of the Soviet government, regulatory advocacy. It was investigated that at the stage of the establishment of Soviet power, the protection was organized on the principle of labor service. Characteristically, it involved citizens, who by his education, profession, party, or business experience were able to perform the duties of defenders in court.*

Keywords: *advocacy, Decree about a court, college of defenders of rights, party guidance, USSR.*

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 7.

Постановка проблеми

Питання функціонування адвокатури в радянський період загалом досліджувалося у вітчизняній історико-правовій науці. Особливий дослідницький інтерес при цьому становить існування цього інституту на початковому етапі оформлення радянської держави, зокрема в умовах встановлення однопартійної системи. Вивчення джерел і переосмислення наявної літератури все частіше переконує, що зі встановленням

більшовицької влади партійні рішення та постанови стали визначальними для діяльності адвокатури зазначеного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Даній проблемі приділяли багато уваги відомі вчені, серед яких: Андрусяк Т. Г., Верещагіна А. В., Гусєва В. П., Петров Д. В., Потапчук І. В., Соломатін Є. М., Шпаковський Ю. Г., Юношев С. В. та інші. Згадані науковці висвітлю-

вали переважно організаційно-правові основи функціонування інституту адвокатури. При цьому вплив партійного керівництва на ці процеси, особливо на початку створення СРСР, потребує окремого комплексного дослідження.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

На сьогоднішній день дослідникам багато уваги відводиться загальним проблемам створення СРСР та законодавчого оформлення союзної держави. У контексті вивчення законотворення у радянській державі особливо актуальним видається дослідження специфіки становлення інституту адвокатури з урахуванням особливостей його функціонування в умовах встановлення однопартійної системи влади.

Формулювання цілей статті

Метою статті є переосмислення принципів аспектів і усталених висновків стосовно дослідження особливостей розвитку адвокатури в СРСР в умовах встановлення однопартійної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження

Революційні події 1917 року знаменували собою створення нової системи державної влади. Цей процес відбувався одночасно з ліквідацією державних структур попереднього періоду. У партійних керівних колах виникла потреба усвідомлення, що необхідно повністю ліквідувати, а що варто було зберегти і використовувати.

Характерно, що більшовицька партія зуміла поставити під контроль більшість рад і трансформувати їх в органи влади. Перебуваючи у складі рад, спочатку вона почала діяти як урядова (в умовах наявності в радах представників інших партій), а згодом (за однопартійного політичного режиму) – як державна партія.

Об'єднання партії та держави передбачало не лише зайняття державних посад за атрибутом партійної приналежності, а також передання функцій верховної влади до відання партійних структур. Очевидно, що такі події не могли не вплинути на становище адвокатури, яка в той період переживала значні зміни.

Зазначимо, що події жовтневої революції поставили під сумнів саме існування адвокатури, намагаючись ліквідувати її як частину буржуазної судової системи. З цією метою було прийнято відповідні декрети радянської влади [8]. Так 22 листопада 1917 р. було прийнято Декрет про суд № 1, за яким скасовувалися всі судові установи попереднього періоду, а разом з ними також присяжна і приватна адвокатура. Зокрема стаття 3 документа передбачала: «Упразднить доньне существовавшие институты судебных следователей, прокурорского надзора, а равно и институты присяжной и частной адвокатуры. Впредь до преобразования всего порядка судопроизводства предварительное следствие по уголовным делам возлагается на местных судей единолично, причем постановления их о личном задержании и о предании суду должны быть подтверждены постановлением всего местного суда» [4, с. 125].

Декрет передбачав створення радянських судів, де захисниками й обвинувачами могли бути всі особи обох статей, що не мають проблем із законом і користуються громадянськими правами [2, с. 68]. Як зазначив з цього приводу вчений Д. Петров, «Приймаючи Декрет про суд, більшовики не уявляли, якою повинна бути соціалістична адвокатура, але розуміли необхідність знищення інституціональних основ існуючої» [6, с. 16]. Тогочасні документи засвідчують, що серед партійного керівництва єдиного підходу щодо існування адво-

катури на початках радянської влади не існувало.

19 грудня 1917 р. Народним Комісаріатом Юстиції (НКЮ) опубліковано Інструкцію «Про революційний трибунал, його склад, справи, що підлягають його веденню, покаранням, що накладаються ним, і про порядок ведення його засідань». Згідно з Інструкцією при революційних трибуналах утворювалися колегії правозахисників, які функціонували разом із загальногромадянськими обвинувачами та захисниками. Членство в колегії правозаступників було вільним, від кандидатів було потрібно тільки бажання «допомогти революційному правосуддю» й наявність відповідної рекомендації від Рад робочих, солдатських і селянських депутатів. В УСРР відповідний документ «Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали УСРР» було прийнято РНК УСРР 24 квітня 1920 року. Характерно, що члени колегії правозахисників мали статус посадових осіб та отримували державне фінансування згідно з кошторисом НКЮ. Як зазначила дослідниця В. Гусева, «це означало, що вони були підконтрольними державі і у своїй діяльності повинні були керуватися, найперше, інтересами влади. Це, звичайно, накладало значний відбиток на їх діяльність» [3, с.11].

Інструкція передбачала, що судове слідство в революційних трибуналах має відбуватися за участю звинувачення і захисту. В якості захисника обвинувачений міг запросити будь-яку особу (не обов'язково з колегії правозаступників), яка наділена політичними правами, також у судовому засіданні революційного трибуналу могли виступити з числа присутніх у залі – один обвинувач і один захисник. У тому випадку, якщо обвинувачений не міг сам запросити собі захисника й просив про це трибунал, останній зобов'язаний був

надати йому захисника з колегії правозахисників.

У наступному декреті «Про суд» № 2 від 15 лютого 1918 р. окрема сьома частина присвячувалася регламентації діяльності колегії правозахисників (ст. 23-28). Порівняно з попередніми документами нововведенням було те, що тільки особи, які є членами колегії, мали право виступати в судах за плату. Зокрема стаття 25 документа наголошувала: «В эти коллегии вступают лица, избираемые и отзываемые Советами рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. Только эти лица имеют право выступать в судах за плату» [5, с. 472]. Інші положення з формування і процедури участі в процесі членів колегії за своїм змістом практично не відрізнялися від Інструкції 19 грудня 1917 р.

Потрібно зауважити, що у статті 21 Декрету було передбачено можливість участі захисника на стадії попереднього розслідування кримінальної справи. Участь захисту на стадії попереднього слідства могла обмежуватися постановою слідчої комісії у випадку, якщо цього вимагають інтереси розкриття істини. Відмова в допуску захисника на стадії попереднього слідства могла бути оскаржена в окружному народному суді [5, с. 471].

4 травня 1918 р. прийнято декрет «Про революційні трибунали», де було передбачено участь захисника на стадії попереднього розслідування. Зокрема йшлося про те, що матеріали завершеного слідчого провадження у кожній справі надаються обвинуваченому або його захисникові, яким надається право здійснювати свої зауваження з приводу слідства. Питання про подальше спрямування справи повинно вирішуватися слідчою комісією.

У наступному декреті ВЦВК «Про революційні трибунали» від 18 березня 1920 р. участь захисника у справі цілко-

вито залежала від трибуналу. Крім членів колегії, в якості захисників допускалися тільки близькі або родичі підсудного або особи, що користуються повною довірою трибуналу. Обов'язковою була участь захисника лише у разі участі по справі обвинувача [6, с. 17].

Колегії створювалися при повітових та губернських виконкомах рад робочих і селянських депутатів з метою сприяння якнайповнішого висвітлення всіх обставин, що стосуються обвинуваченого або інтересів сторін, які беруть участь у цивільному процесі. Зберігалася можливість участі захисника при проведенні попереднього слідства, яке, як і в попередньому декреті, могло бути обмежене постановою слідчої комісії, якщо того вимагали інтереси справи. Участь захисника у процесі вважалася обов'язковою у разі розгляду кримінальної справи за участю шести народних засідателів (у справах про вбивство, розбій, згвалтування, спекуляцію), а також у низці випадків, коли в процесі брав участь обвинувач. За інших обставин питання про допущення захисника визначалося судом. Зауважимо, що крім членів колегії, виступати захисниками і представниками сторін у суді могли також батьки, діти, брати й сестри, дружини позовників, а також юрисконсульти державних структур за погодженням з керівництвом [6, с. 18].

Водночас таке становище адвокатури не влаштувало радянську владу, яка продовжувала бачити в ній свого класового ворога. Радянська державно-правова система виключала можливість існування суспільно значущої адвокатури [1, с. 18]. Більшовики прийшли до влади з наміром ущент зруйнувати старі порядки, отже, їм потрібно було створити власний державний апарат, який підпорядковувався б «залізній дисципліні». Саме тому інтелігентність, професіоналізм, висока духовна культура адвокатів

викликали у робітничо-селянській владі супротив і неприязнь.

Показовим у цьому плані є III Всеросійський з'їзд діячів радянської юстиції (липень 1920 р.), де діяльність колегій адвокатів піддано критиці й поставлено під сумнів їх існування. Партійно-радянське керівництво аргументувало це тим, що комплектування правозахисників проводилося в основному з буржуазної інтелігенції. Тим самим була дана команда на знищення колегій ще до внесення відповідних змін до законодавства.

Офіційно колегії захисників і обвинувачів були ліквідовані положенням про народний суд, прийнятим ВЦВК 21 жовтня 1920 р. Водночас проголошувалося розділення захисту та звинувачення. Фактично з цього часу захист організовувався за принципом трудової повинності. До неї долучалися громадяни, які за своєю освітою, професією, партійним чи службовим стажем були спроможні виконувати обов'язки захисників у суді [9, с. 90]. У випадку нестачі захисників суд залучав відповідних консультантів з відділів юстиції. Крім того, суд мав право допускати до захисту членів товариства, до якого входив обвинувачений, а також його найближчих родичів. У якості представників сторін у цивільному процесі допускалися найближчі родичі сторін (батьки, діти, подружжя, брати і сестри), консультанти й представники радянських установ.

З проголошенням нової економічної політики та стабілізації радянської держави постала потреба зміни процесу організації судового захисту й судового представництва. Тому на початку 1920-х років у рамках підготовки до судової реформи офіційно проголошено курс на кодифікацію ключових правових інститутів, зокрема адвокатури і прокуратури. Як зауважив Є. Соломатін, «ці процеси відбувалися практично паралельно».

но, і пов'язані вони були насамперед із судовою реформою 1922 р.» [7, с. 254]. 22 лютого 1922 року було затверджено Проект положення «Про адвокатуру». 26 травня він був схвалений III сесією ВЦВК IX скликання. Ця дата вважається створенням радянської адвокатури.

Висновки

Таким чином, в умовах встановлення однопартійної системи в радянській державі становище адвокатури стало найважчим з часів проголошення судо-

вої реформи 1864 р. Зрошення партії з державними структурами знаменувало процес занепаду адвокатури як окремого інституту, а засновані відповідні колегії правозаступників перебували під постійним контролем як з боку органів радянського правосуддя, так і органів виконавчої влади. Тільки з проголошенням судової реформи 1922 р. підготовлено відповідну законодавчу базу та визначено основи діяльності адвокатури СРСР.

Література

1. Андрусак Т. Г. Адвокати та їх роль у розвитку української правової думки. *Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу*. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 14-18.
2. Верещагіна А.В. Декрет № 1 о суде: история подготовки и его содержание. *Судебная власть и уголовный процесс*. 2017. № 3. С. 61-70.
3. Гусева В. П. Деякі особливості діяльності правозаступників в УСРР у 1918-1922 роках. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2013. Вип.1. С. 11-14.
4. Декрет о суде. *Декреты Советской власти*. М., Гос. изд-во полит. литературы, 1957. Т. I. С. 124-126.
5. Декрет о суде № 2. *Декреты Советской власти*. М., Гос. изд-во полит. литературы, 1957. Т. I. С. 466-474.
6. Петров Д.В. Законодательство, регламентирующее правовую охрану личности и профессиональной деятельности адвоката в период становления и утверждения советской власти. *Евразийская адвокатура*. 2012. № 1(1). С. 16-19.
7. Соломатин Е.Н. Формирование советской адвокатуры в условиях судебной реформы 1922-1930-е гг. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2009. № 2(1). С. 252-258.
8. Шпаковский Ю.Г., Потапчук И.В. Декреты о суде № 1, 2, 3. *Вестник Университета имени О.Е. Кутафина*. 2018. № 4. С. 210-223.
9. Юношев С.В. Очерк развития адвокатуры в России. *Юридический вестник Самарского университета*. 2018. № 1. Т.4. С. 88-92.

Reference

1. Andrusiak, T.H. (2013), "Lawyers and their role in the development of Ukrainian legal thought", *Advokatura Ukrainy: istoriia ta suchasnist': materialy Vseukrains'koho kruhloho stolu*. Kyiv; Ternopil': TNPU im. V. Hnatiuka, pp. 14-18.
2. Vereshhagina, A.V. (2017), "Decree No. 1 on the court: the history of preparation and its content", *Sudebnaja vlast' i ugovolnyj process*, vol. 3, pp. 61-70.
3. Husieva, V.P. (2013), "Some features of the activities of deputies in the USSR in 1918-1922", *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Serii: Yurydychni nauky*, vol.1, pp. 11-14.
4. *Dekret o sude* [The court decree] (1957), *Dekrety Sovetskoj vlasti*, Gos. izd-vo polit. literatury, Moscow, vol. I, pp. 124-126.
5. *Dekret o sude № 2* [The court decree #2] (1957), *Dekrety Sovetskoj vlasti*, Gos. izd-vo polit. literatury, Moscow, vol. I, pp. 466-474.
6. Petrov, D.V. (2012), "Legislation governing the legal protection of the personality and

professional activities of a lawyer during the formation and approval of the Soviet government”, *Evrzjjskaja advokatura*, vol. 1(1), pp. 16-19.

7. Solomatin, E.N.(2009), “The formation of Soviet advocacy in the context of judicial reform 1922-1930-ies”, *Izvestija Tul'skogo gosudarstvennogo universiteta. Jekonomicheskie i juridicheskie nauki*, vol. 2(1), pp. 252-258.

8. Shpakovskij, Ju. G. and Potapchuk, I. V. (2018), “The court decree № 1, 2, 3”, *Vestnik Universiteta imeni O.E. Kutafina*, vol. 4, pp. 210-223.

9. Junoshev, S. V. (2018), “Essay on the development of the legal profession in Russia”, *Juridicheskij vestnik Samarskogo universiteta*, vol. 1, T.4, pp. 88-92.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2020 року